

Webbaserad brukarundervisning vid nordiska akademiska bibliotek

Af Olof Sundin

Artiklar, seminarier och konferenser om informationskompetens sköljer över oss i de nordiska länderna sedan några år tillbaka. Budskapet är, att biblioteken har en viktig roll i brukarnas lärandeprocesser genom att bidra till att utveckla dessa brukares informationskompetens.

Olof Sundin
Universitetslektor, Fil Dr
Lunds universitet
olof.sundin@kult.lu.se

Men biblioteks eller bibliotekariers förhållningssätt till informationskompetens och brukarundervisning är inte självklara och kan sålunda se olika ut. Dessa olika förhållningssätt påverkar hur centrala fenomen såsom brukare, information och informationssökning förstås och behandlas.

Som ett komplement till mer traditionella metoder läggs numera stora resurser på utvecklingen av webbaserad brukarundervisning, ofta med hjälp av externa finansiärer såsom Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek, BIBSAM i Sverige, samt ABM utveckling i Norge. I en nyligen genomförd studie av nordiska akademiska biblioteks webbaserade brukarundervisning i form av handledningar har olika förhållningssätt till informationskompetens synliggjorts, beskrivits och problematiserats.¹

Det kan vara på sin plats att understryka att även om begreppet informationskompetens är ett relativt färskt begrepp (i alla fall i Norden), så är inte bibliotekariers pedagogiska arbete det. Redan i en artikel från 1876 i *American Library Journal* skrivs det följande:

"A librarian should be more than a keeper of books; he should be an educator [...] All that is taught in college amounts to very little; but if we can send students out self-reliant in their investigations, we have accomplished very much." (Robinson, 1876)ⁱⁱ

Med detta sagt ges pedagogiska aspekter på biblioteksverksamhet idag mer uppmärksamhet än någonsin tidigare. Det är nu inget unikt för bibliotek, utan vi kan iakttä samma fenomen på t ex biblioteks systerinstitutioner museer som idag fungerar mer som multimediala och interaktiva lärandeinstitutioner än lager för döda artefakter.

I studien av nordiska akademiska biblioteks webbaserade användarundervisning analysera-

des 31 handledningar för informationskompetens. Analysen resulterade i fyra åtskilda och återkommande förhållningssätt: ett källorienterat, ett beteendeorienterat, ett processororienterat och ett kommunikativt orienterat förhållningssätt. En och samma handledning bygger på fler än ett förhållningssätt och de utesluter därför på intet sätt varandra. Det är dessutom viktigt att ha i åtanke att utformningen av de enskilda handledningarna har med målgrupp och syften att göra. Vissa handledningar är t ex skapade för att kunna fungera självständigt medan andra är tänkta att fungera tillsammans med mer traditionell användarundervisning. De olika förhållningssätten presenteras här kortfattat:

Ett källorienterat förhållningssätt

I detta förhållningssätt står informationskällorna i fokus. Med informationskällor menas här såväl primär-, sekundär- som tertiärkällor. Att kunna vägleda brukare bland bibliotekets källor har alltid setts som en viktig expertis för bibliotek. Men när det fysiska biblioteket inte längre sätter ramarna för vilka källor, som brukarna har tillgång till, är det svårt för bibliotekarier att inneha en kunskap om dessa källors auktoritet inom de områden, som brukarna agerar inom. I de handledningar, som är knutna till en specifik disciplin, är det möjligt att behandla källornas innehåll. Men informationskällorna ges sällan en kritisk belysning avseende källornas innehåll eller det sammanhang de är skapade inom. Visserligen återkommer ofta temat "källkritik", men det är då i form av generella riktlinjer och inte utvärdering av enskilda källor. Intressant nog behandlas Internet ofta separat, som en genre i sig själv. Detta görs samtidigt som ett varnande pekfinger ofta syns, när Google eller andra sökredskap på Internet introduceras.

Ett beteendeorienterat förhållningssätt

I handledningarna finns även ett beteendeorienterat förhållningssätt, där fokus är på hur och i vilken ordning brukarna ska nyttja källorna. En struktur för hur informationssökning bör gå till som sedan brukarna förväntas kunna tillämpa i andra sammanhang, presenteras. Det kan vara fråga om, hur söktekniker som boolesk logik, närhetsoperatorer eller hur fälten i databaser ska hanteras. Här presenteras ofta övningar, där brukarna ska lära sig söktekniker, oberoende av disciplin. Det kan också vara fråga om i vilken ordning, källor ska utnyttjas, där brukarna ofta uppmanas att börja med uppslagsverk för att därefter gå vidare till mer specifika källor. Kännetecknande för det beteendeorienterade förhållningssättet är, att ingen hänsyn tas till den kontext eller disciplin, där informationen är tänkt att brukas.

Ett processororienterat förhållningssätt

I det processororienterade förhållningssättet introduceras informationssökningens olika delar i en kronologisk ordning: problemformulering, informationsbehov, val av informationskällor, sökteknik, källkritik och ibland också skrivprocessen. Utmärkande för detta förhållningssätt är, att det betonar metakognitionens betydelse. Det vill säga, istället för att lära sig ett beteende ska brukaren förstå den process hennes informationssökning utgör. I det empiriska materialet finns flera referenser till Carol Kuhlthau, som är den enda biblioteks- och informationsvetenskapliga forskaren, som refereras över huvudtaget. Liksom det beteendeorienterade förhållningssättet ger det processororienterade inte utrymme åt kontext eller disciplin. Tvärtom behandlas informationssökningens processen som en generell och individuell process av meningsskapande.

"A librarian should be more than a keeper of books; he should be an educator [...] All that is taught in college amounts to very little; but if we can send students out self-reliant in their investigations, we have accomplished very much." (Robinson, 1876)

Ett kommunikativt orienterat förhållningssätt

Det kommunikativt orienterade förhållningssättet, som är det minst förekommande av de fyra, synliggör betydelse av samarbete mellan brukare och hur informationskällor ges innebörder i dialog mellan aktörer i en social praktik. Förhållningssättet problematiserar lärobokssynen på, hur problemlösning och informationssökning i samband med forskning går till; det vill säga, ifrågasättandet av informationssökning sett som en individuell, rationell och systematisk process, där sökningen ser likadan ut oberoende av disciplin och kontext. Här kommer istället individens deltagande i olika gemenskaper i fokus, inte själva informationen eller den enskilda individens konstruktion av mening. Det blir tydligt i handledningarna, när det t ex diskuteras, hur informationens relevans skapas inom olika områden eller när handledningarna tar upp social navigeringⁱⁱⁱ som en informationssökningsstrategi. Bibliotekariers expertis innefattar här en förståelse för de sociokulturella villkoren för informationens produktion, mediering och konsumtion.

De fyra förhållningssätten finns närvarande i de olika handledningarna och betonar olika kunskaper, som är möjliga att förmedla till brukare. Samtidigt kan de också ses som förhållningssätt, som vid olika tidpunkter har kommit att dominera forskningen och praktiken.^{iv} Det som traditionellt setts som den viktigaste bibliotekarieexpertisen i samband med brukarundervisning, att kunna vägleda brukarna bland bibliotekets källor, fick konkurrens på 1960- och 1970-talet av ett intresse att med utgångspunkt i behavioristisk teoribildning skapa ett "korrekt" brukarbeteende. Att

studera informationssökningsprocessen från den enskilda individens synvinkel kom i den internationella litteraturen att slå igenom under 1980- och början av 90-talen. Det dominerande synsättet blev nu konstruktivistiskt och ibland också kognitivistiskt. Sedan slutet 1990-talet har ett sociokulturellt perspektiv på såväl informationssökning som lärande blivit allt vanligare. Forskare inom denna teoriram har det gemensamt att de problematiserar individens autonoma positioner, samt understryker att informationssökning är en kontextberoende praktik.

Såsom har framkommit ovan, blir det en stor skillnad på handledningarna beroende på, om de är knutna till en specifik disciplin eller ej. Utvecklingskostnaderna för webbaserade handledningar har många gånger resulterat i ett samarbete över biblioteks- och disciplinrännerna, där mer eller mindre disciplinberoende handledningar har tagits fram. Det är sålunda möjligt att säga, att ett visst teoretiskt perspektiv finns mer eller mindre inbyggt i handledningarna och att detta perspektiv delvis är beroende av tekniken som sådan.

Inledningsvis jämfördes biblioteks och museers allt större fokus på pedagogiska frågor. Det tycks i båda fallen, som om det pedagogiska fokuset har förflyttats från källorna som sådana till att i allt högre grad beröra bruket av dessa källor. En viktig skillnad gentemot museer är dock, att biblioteks pedagogiska arbete i första hand riktar sig mot redskap för informationssökning, medan museers dito riktar sig mot artefakterna som sådana. En intressant effekt av denna skillnad är, att där ett museum i sin pedagogiska verksamhet till stor del arbetar med att återskapa det sammanhang som artefakterna ursprungligen existerade

inom, tycks biblioteken inte på samma sätt vara intresserad av att synliggöra de betydelse, som informationens artefakter ges inom olika områden. Istället behandlas information som mer eller mindre dekontextualiserade ting, utan hänsyn till sammanhanget.

Studien som här har presenterats visar på en stor kreativitet och skaparglädje på våra nordiska akademiska bibliotek. Men den visar också, att en viktig fråga för såväl den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskning som praktiken är, hur vi i större utsträckning kan se informationssökning som disciplin- och kontextberoende. I fallet med webbaserade handledningar är en utmaning, hur sådana kan utvecklas, samtidigt som de skapar utrymme för ett sådant sociokulturellt perspektiv och därmed för kommunikativt orienterade förhållningssätt.

ⁱ Studien är gjord som en del av projektet "Informationssökning i övergången från utbildnings- till yrkespraktik" vid Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap / Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, och har finansierats av KK-stiftelsen och dess forskningsprogram LearnIT. En utförlig redovisning av studien finns i Sundin, O. (2005). Webbaserad användarundervisning: ett forum för förhandlingar om bibliotekariers professionella expertis. *HumanIT* 7(3), 109-168. <http://www.hb.se/bhs/ith/3-7/os.pdf> <2005-06-29>

ⁱⁱ Robinson, O.H. (1876). *The Proceedings. American Library Journal* 1, 92-145.

ⁱⁱⁱ Ett exempel på social navigering är nätbokhandeln Amazon, där besökarna kan se vilka andra böcker, som köpare av en specifik bok har köpt.

^{iv} Jämför även:

Tucket, H.W. & Stoffle, C.J. (1984). *Learning theory and the self-reliant library user. Reference Quarterly* 24, 58-66.

Kuhlthau, C. (1987). *Information skills: tools for learning. School Library Media Quarterly*, 22-28.

En viktig fråga för såväl den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskning som praktiken är, hur vi i större utsträckning kan se informationssökning som disciplin- och kontextberoende